

2.4. Погляди О. Музиченка на сутність педагогічної майстерності вчителя

О. Музиченко (1875 – 1937 рр.) – вчений, викладач, ініціатор розроблення принципів розвитку трудової школи – був відомою і непересічною постаттю в педагогічній освіті України кінця XIX– середини XX ст. Його педагогічна спадщина значна й багатогранна, а ідеї залишаються актуальними й для сучасної теорії та практики освітянської галузі.

Працюючи над дослідженням національної педагогіки, О. Музиченко виділив безліч проблем, що стосувалися педагогічної майстерності вчителя. Будучи на стажуванні в Німеччині, а згодом – продовжуючи освіту в Ієнському університеті на кафедрі педагогіки, вчений захоплювався провідними філософсько-педагогічними течіями, що на початку XX ст. були досить поширеними й популярними у наукових колах та використовувалися представниками педагогічної теорії і практики Західної Європи. Аналіз праць ученого дає змогу констатувати, що висхідні теоретичні положення про сутність та роль учительської професії, а також про необхідність володіння учителями елементами педагогічної досконалості, знаходять своє відображення у його наукових доробках. О. Музиченко, як свідчать його окремі статті про роль і особистість учителя, послуговувався вченням видатних німецьких філософів Г. Вільгельма Ф. Гегеля та І. Канта. Говорячи про ідеал учителя, педагог неодноразово звертався до класиків філософської науки, які визначали сутність поняття ідеалу через естетичне сприймання: «Як ідея дає правила, а ідеал служить у такому випадку прообразом для повного визначення своїх копій; і в нас немає іншого мірила для наших вчинків, окрім поведінки цієї божественної людини в нас, з якою ми порівнюємо себе і завдяки цьому виправляємось, ніколи, однак, не будучи в змозі зрівнятися з нею»⁴³⁶.

Наголошуючи на необхідності володіння кожним учителем високим рівнем педагогічної майстерності, О. Музиченко звертався до філософського осмислення Кантівського естетичного ідеалу як діалектичної єдності об'єктивної та суб'єктивної сторін дійсності. Естетичний ідеал постає як одна із форм естетичного відображення дійсності, однак відображення не пасивного, а творчого, активного, здатного відкинути випадкове, несуттєве і проникнути в сутність предмета. Тобто естетичний ідеал є відображенням процесу, містить у собі вищу форму розвитку реальності. Такою формою є суспільство, а її носієм – суспільна людина. Естетичним ідеалом певного конкретного суспільства,

тобто «чуттєвим ідеалом», є вияв через окрему людину головних визначальних суспільних відносин⁴³⁷.

Розробляючи основи єдиної трудової школи, О. Музиченко наголошував на необхідності здійснення естетичної освіти, а відтак та особа (вчитель), хто втілюватиме цей процес у життя, має бути озброєною не лише знаннями, а й спеціальними вміннями та навичками. О. Музиченко справедливо визначив її пріоритетний напрям – естетичний.

Ідеї розвитку педагогічної майстерності вчителя у спадщині О. Музиченка відображені в його наукових поглядах щодо принципів дидактики естетичного виховання, а саме:

1. Домінуюче значення художньо-творчої діяльності школярів.
2. Обов'язковість взаємозв'язку педагогічно організованих спостережень, інтелектуального осягнення прекрасного і творчого.
3. Визначальна роль учителя на всіх етапах керування процесом естетичного розвитку особистості школяра та власного самовдосконалення в царині естетики.

Педагогічна майстерність, за О. Музиченком, – це вищий рівень педагогічної дії вчителя, що виявляється у спеціальних уміннях педагога правильно і професійно довершено керуватися дотримання принципів, які забезпечують розвиток самостійності та ініціативи дітей, спонукають їх до позитивних дій і утверджують особисту відповідальність за свою поведінку.

Спостерігаючи, як учитель проявляє себе в педагогічній діяльності, використовував поняття «майстерність» та «вмілість», як тотожні (варто зазначити, що сучасні філологи трактують ці поняття так: майстерність – досконала довершеність, завершеність уміння, вправність, мистецтво; умілість – бездоганне знання своєї справи, володіння педагогічними вміннями, майстерність)⁴³⁸. О. Музиченко одним із перших серед тогочасних українських педагогів звернув увагу на необхідність оволодіння вчителем високим рівнем педагогічної майстерності, складовими якої визначав:

1. Виразний гармонійний світогляд учителя.
2. Професійні якості особистості для досягнення навчально-виховної мети.
3. Культуру поведінки і культуру спілкування як необхідні чинники організації професійно-педагогічної взаємодії.

Гармонійний світогляд учителя О. Музиченко визначав як сформованість системи знань і переконань, відсутність суперечності у відповідях на одвічні питання щодо «змісту нашого особистого існування, наших обов'язків, цілей нашого життя». Учений писав: «Виграє той педагог, який з самого початку виробив свій власний погляд, а не той, що

⁴³⁶ *Естетична свідомість: смак, ідеал, погляди та теорії* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/vnz/reports/culture/10984/>. – Загол. з екрану. – Мова укр. 246

⁴³⁷ Зотін М. Педагогічна освіта в Україні / М. Зотін. – Х. : Держвидав України, 1926. – 212 с.

⁴³⁸ Разумный В.А. У истоков эстетического воспитания / В.А. Разумный // Революция – искусство – дети: [материалы и документы: из истории эстет. воспитания в советской школе]: кн. для учителя. В 2-х ч. – М.: Просвещение, 1987. – Ч. 1. 1917 – 1923 / Сост. Н. П. Старосельцева. – С. 130.

змушений засвоювати його потроху вже під час праці». Матеріалом для такого гармонійного світогляду були «всі науки і загальна освіта»⁴³⁹. Цілком слушно вчений обстоював думку про те, що «вчитель повинен завжди вчитися, щоб не зробитися духовним банкрутом. Для цього до викладання треба добирати найкращих, найміцніших осіб, які зможуть знайти задоволення від своєї праці в школі»⁴⁴⁰.

Професійні якості особистості вчителя дослідник розглядав як реалізацію мети та змісту власної діяльності, найбільш продуктивне застосування власних сил. Педагог-майстер має бути обізнаним з дидактикою та методикою викладання, добре розумітися на філософських теоріях, мати бездоганні знання з вікової та педагогічної психології, етики, логіки, естетики, науки про державне урядування, юридичних наук. Матеріалом для ознайомлення з педагогікою в такому розумінні й обсязі має стати спеціальна галузь педагогічної науки – сучасні педагогічні течії. О. Музиченко вважав, що майстерно й на високому рівні здійснювати керівництво педагогічним процесом зможе лише теоретично підготовлений учитель, ознайомлений з науковою термінологією. Це дасть змогу завчасно передбачити, яким буде ефект застосованих методів навчання, зрозуміти причини своїх успіхів та невдач.

Одним із важливих чинників професіоналізму вчителя є ерудиція, рівень освіченості, «смак» до знання. Звертаючи увагу на те, що педагогічна культура – це знання «межі обов'язкового», науковець писав: «Кожний учитель допомагає дітям тим, на що він багатий, тобто своїм фахом, але бажано, щоб іноді фізик використав або вдосконалив математичну формулу, біолог увійшов у сферу соціології, словесник – у сферу біології тощо»⁴⁴¹.

Важливою умовою розвитку професіоналізму є ґрунтовна науково-педагогічна підготовка вчителя. «Цільова установка для факультетів соціального виховання – готувати шкільного вчителя, який був би і педагогічно, і «по-університетськи» освіченою людиною, тобто аби він знав якусь одну наукову галузь та вмів би її викладати згідно з найновішими методиками»⁴⁴². Дане положення у своїй творчості палко підтримував і розвивав О. Музиченко. Колеги вченого по Наркомосу відзначали: «Оцінюючи вчителя за «трафаретним» підходом, ми здійснюємо безліч помилок, які впливають із незнання всіх багатограних якостей, якими має володіти педагог. Ось ви бачите на революційному святі групу школярів разом зі своїм учителем: серед останніх вашу увагу привертає вчитель, оточений дітьми, яким щось жваво розповідає, і

вчителька у старомодному пальті і шляпі, похмура, неначе злісно невдоволена чимось, яка стоїть осторонь від дітей. Якщо зробити висновок – оцінку придатності вчителя й учительки, то діти ненавидять останню, бо вона груба, не здатна врахувати настроїв учнів, не може підійти до них з ласкою, а ще – зі старомодною шляпою. Справжній педагог – це той, який любить дітей, вміє встановити суспільний контакт з ними»⁴⁴³. Звідси О. Музиченко, як і більшість теоретиків радянської педагогіки 20-30-і рр. ХХ ст. наголошували на тому, що новий педагог повинен мати спеціальну освіту, насичену педагогічними знаннями і методичними засобами. Але він не може бути напівісториком чи напівфізиком. «Педагог-фізик в жодному разі не може бути менш фізиком, ніж просто фізик, який закінчив університет. Науці належить почесне, але далеко не перше місце в навчальному плані підготовки вчителя. Задачі, що має вирішувати педагог, складні й багатогранні, і залишаються невизначеними та спірними, бо не визначена сама організаційна форма нової педагогічної школи. Спеціалістів з великим науковим багажем потрібно «педагогізувати», а досвідчених педагогів-практиків збагатити науковими знаннями»⁴⁴⁴. Отже, у вітчизняній педагогічній теорії розглядуваного історичного періоду накреслювалася тенденція до введення в навчальні плани та програми підготовки вчительських кадрів спеціальних дисциплін, що сприяють розвитку власне педагогічної майстерності, здатності будь-якого педагога до здійснення належного рівня педагогічної дії. Виразниками ідеї створення «ідеального радянського вчителя», який майстерно володіє предметом викладання і системою виховання підростаючого покоління, були видатні українські теоретики і практики педагогічної науки першої половини ХХ ст. М. Зотін, Є. Кагаров, Я. Мамонтов, О. Музиченко, М. Розенштейн, Я. Ряппо, М. Шатунов, Г. Шумило та багато інших.

Розвиток педагогічної майстерності О. Музиченко пов'язував з володінням кожним шкільним учителем комплексною методикою навчання. Педагог переконливо доводив, що така форма сприяє систематизації навчального матеріалу, явища вивчають у тісному органічному зв'язку, у взаємодії й поступальному розвитку; учням надають не тільки теоретичні знання, а й виробляють технічні навички та вміння, пов'язані з даною галуззю явищ.

У комплексному навчанні О. Музиченко вбачав можливості активізації пізнавальної активності учнів шляхом самостійного набуття знань. Дослідник акцентував увагу на психологічній цінності комплексного навчання (живий інтерес до роботи, ясна диференційована установка, опора на власний досвід тощо). Запровадження комплексного навчання супроводжувалося, як показує аналіз наукових досліджень, значними труднощами, серед яких – незначна кількість підготовлених учителів, їхнє невміння доцільно обирати відповідний навчальний

⁴³⁹ Музиченко А. Ф. На пути к демократизации школы / А. Ф. Музиченко // Русская школа. – 1907. – № 5. – С. 19-20.

⁴⁴⁰ Музиченко О. Школа в Західній Європі та Америці / О. Музиченко // Вільна українська школа. – 1918 – 1919. – № 6/7. – С. 17-18.

⁴⁴¹ Музиченко О. Основні педагогічні питання в сучасному освітленні педагогів РСФРР / О. Музиченко // Освітня діяльність і педагогічні погляди О. Ф. Музиченка / укл. Н. Ярмач. – Ніжин: МЛАНІК, 2007. – С. 64.

⁴⁴² Зотін М. Педагогічна освіта в Україні / М. Зотін. – Х. : Держвидав України, 1926. – 212 с. 248

⁴⁴³ Зотін М. Педагогічна освіта в Україні / М. Зотін. – Х. : Держвидав України, 1926. – С. 6.

⁴⁴⁴ Попів О. Проблема підготовки соціалістичного вчителя / О. Попів. – К. : Т-во Час, 1924. – С. 6-7.

матеріал, брак підручників тощо. «У керівників на папері виходить все гаразд. Але вчитель не знає, чим саме слід доповнити комплексні програми, не хоче вивчати комплекси словесно-поверхово і боїться, що для цього треба мати безліч знань», – писав О. Музиченко⁴⁴⁵.

Одним із перших серед українських педагогів учений обґрунтував необхідність використання в навчально-виховному процесі краєзнавчого матеріалу, як важливу складову педагогічної майстерності, метод активного пізнання дійсності, метод дослідження. «Родинознавство оперує матеріалами, фактами, явищами з навколишнього середовища дитини. Його слід доповнити культурознавством, яке стимулюватиме інтерес до головних питань, до питань про походження фактів та явищ, – слушно зауважував О. Музиченко. Лише те краєзнавство допоможе учневі вірно розвивати свій світогляд, яке виводитиме його на світові простори, поширюватиме обрії, чітко сформулює залежність цілого від законів природи»⁴⁴⁶.

Майстерність учителя полягала в умінні підібрати такий навчальний матеріал, що забезпечує розумову діяльність й емоційну налаштованість дитини, а головним джерелом будь-якого сприйняття виступає природа. Різноманітність природних явищ, на думку О. Музиченка, – це той матеріал для вчителя, який легко переводити на слова за допомогою бесід, розповідей, читання тощо. Головне завдання вчителя – збудити в дітей ініціативу, викликати бажання самостійного дослідження дійсності, вміння схоплювати закономірність, співвідношення, зв'язок між явищами, викликати позитивні почуття власним прикладом. «Дослідним методом діти 8–9 років можуть пропустити через свій розум чи не всю живу й неживу природу свого краю, встановити залежність між нею та працею населення», – писав Олександр Федорович⁴⁴⁷.

Майстерність учителя він вбачав в здатності допомогти дітям опанувати значну кількість нових вражень. О. Музиченко описував цей процес так: «Це, скоріше, спільне переживання дитини і старшого товариша – педагога. Найкращою формою такого моменту є: діти та вчитель, які разом милуються якимось явищем, разом дивуються, шукаючи йому пояснення»⁴⁴⁸. Великого значення у процесі виховання дітей середнього (12 – 15 років) та старшого (16 – 18 років) віку вчений надавав естетичному сприйманню природи у вигляді художніх екскурсій – формі художньої творчості з природної тематики, що мала б на меті характер внутрішнього чи зовнішнього (створення власного художнього твору) переживання. Виявом високого рівня майстерності вчителя-вихователя є здатність збудити почуття прекрасного від спілкування із природою,

сугестивного наповнення розповідей під час екскурсій та бесід про природні явища, майстерне читання віршів та художніх творів, професійне створення художніх образів, природних ландшафтів та ін. Розвиток естетичних смаків учнів та вміння вчителя збудити через певні прийоми, способи й дії позитивні почуття є актуальним для сучасних умов, пов'язаних з інформатизацією суспільства, запровадженням аудіо, відео, комп'ютерних технологій, залежністю від них дитини, бо не випадково сьогодні констатується збідніння її духовного світу, відсутність у дитини естетичного смаку, вміння цінувати красу. На нашу думку, звернення вчителів до краси та багатства рідного краю буде мати велику пізнавальну і виховну силу щодо розвитку у дитини почуття прекрасного. В. Сухомлинський називав таке ставлення дитини до дійсності «шляхом від прекрасного до доброго»⁴⁴⁹.

Обґрунтовуючи основні тенденції розвитку української школи початку ХХ ст., провідні радянські педагоги підкреслювали, що дійсно сприятим дитиною є насамперед те, що сприйнято нею активно. Тому майстерність учителя пов'язували із запровадженням діяльного і творчого навчання.

У цьому контексті звернемося до «Педагогічної енциклопедії» за ред. А. Калашнікова (1930), укладеної російськими і українськими педагогами. Поняття «вмілість шкільного педагога» вчені пояснюють як «уміння підготувати інтерес дитини, привести в активний стан її нервову систему, активізувати до сприйняття педагогічного впливу через збудники – інстинкти та емоції дитини»⁴⁵⁰.

У «Плані єдиної трудової школи в Україні» (1919), одним із розробників якого був О. Музиченко, зазначено: «У викладанні кожного предмету можуть та повинні бути елементи естетичного виховання. Кожен учитель має вміти використати такі засоби, що викликали б в учня напружену розумову діяльність та естетичні переживання. Усе те, що стомлює учня, викликає відразу його до навчання, не повинно бути у школі»⁴⁵¹. Проведений аналіз дає можливість дійти висновку, що видатний український педагог О. Музиченко, який виділив необхідність впливу на учня через збудження його свідомості й почуттів, обґрунтовував потребу оволодіння цим мистецтвом учителів, стояв у витоків нової науки – психопедагогіки.

Сутність і специфіку педагогічної техніки вчителя О. Музиченко пов'язував з оволодінням комплексом методичних прийомів щодо впливу на особистість дитини за допомогою елементів саме художнього виховання. Як родоначальник психопедагогіки, вчений, описуючи хід пізнавального процесу дитини, підкреслював, що будь-яке нове враження

⁴⁴⁵ Музиченко О. Ф. Проблема комплексності в Німеччині і у нас / О. Ф. Музиченко // Шлях освіти. – 1924. – №4/5. – С. 68-106.

⁴⁴⁶ Музиченко О. Краєзнавство в комплексних програмах та його метод / О. Музиченко // Освітня діяльність і педагогічні погляди О. Ф. Музиченка / уклад. Н. Ярмач – Ніжин: МЛАНК, 2007. – С. 50.

⁴⁴⁷ Державний архів м. Києва. – Ф. 78. – Оп. 1. – Спр. 2708. – Арк. 10-11.

⁴⁴⁸ Так само. – Арк. 11.

⁴⁴⁹ Зязюн І. А. Педагогічна майстерність : підр. / [І. А. Зязюн, Л. В. Крамушенко, І. Ф. Кривонос та ін.]; за ред. І. А. Зязюна. – К.: СПД Богданова А. М., 2008. – С. 44.

⁴⁵⁰ Калашников А. Г. Педагогическая энциклопедия : [в 2 тт.]. Т. 2. / А. Г. Калашников. – М. : Работник просвещения, 1930. – С. 514.

⁴⁵¹ ЦДАВОВ України. – Ф. 166. – Оп. 5. – Спр. 385. – Арк. 14.

будується за типом рефлексивної дуги. Тобто на орган дитини діє якийсь подразник, і його дія передається до головного мозку, згодом – до будь-якого органу, а організм через рухи, дію, слова, жести реагує на подразник. Педагога старої школи зовсім не цікавила реакція дитини на подразнення (друга половина дуги), бо цінувалося лише готове знання як щось стале. Отже, розривався зв'язок між засвоєнням і поведінкою дитини, між сприйманням і проявом, між знанням і дійсністю.

Вищим рівнем педагогічної майстерності педагога нової школи О. Музиченко вважав уміння забезпечити закінченість означеного процесу, що стимулює в учня «здорову бадьорість»⁴⁵². Подразником, стимулом, здатним викликати активність дитини, О. Музиченко вважав естетичні прийоми виховання. Він підкреслював, що «діловитість, логічність та звичайність» роботи вчителя без наявності в ній емоційного елементу не привернуть до себе дитячого інтересу, якою б мірою його не сублімували. «Шлях до голови дитини лежить тільки через її серце. Шлях від голови до руки, до дії, лежить теж через серце. Щоб розумно діяти – одного розуму замало», – писав учений⁴⁵³.

Мистецтво входить у життя дитини не як навчальний предмет, а як потреба пізнання прекрасного. Майстерність учителя, – міркував О. Музиченко, – полягатиме в тому, щоб не навчати дитину мистецтву, не виробляти навички та уміння, тобто не його технічна сторона, а збуджувати любов до мистецтва, розвивати розуміння мистецтва як неповторного творіння людської творчості. Учитель має володіти арсеналом засобів для збудження в учнів розумової діяльності й естетичних переживань на кожному уроці. Серед них учений називав драматизацію, деталізацію, декламацію, гру, читання літературних творів.

Драматизація, за визначенням О. Музиченка, – це вид естетичного виховання, що розвиває здатність сприймати життя в дії та через дію і сприяє формуванню активної людини, спроможної проявити своє «Я». Драматизацію розглядали як відтворення, що відбувалося без підготовки, невимушено, на будь-якому етапі уроку, будь-де (у класі, на дворі, на природі тощо), без використання декорацій, сцени, костюмів, у чому діти можуть вільно, творчо передавати запропонований текст. Драматизація розвиває різноманітні здібності дитини: мовлення, інтонацію, уяву, пам'ять, спостережливість, увагу, асоціації, пластичність, почуття ритму тощо, а це, відповідно, формує творчу особистість. Розвивається також емоційна та афективна сфера дитини, моральне почуття, симпатія, співчуття до інших. Драматизація як метод навчання допомагає дитині активно і діяльно сприймати знання. Замість лише однієї розумової діяльності для засвоєння матеріалу за допомогою драматизації залучаються почуття, уява, воля.

⁴⁵² Музиченко О. Як по-новому проводити педагогічну роботу в трудових школах з дітьми : (короткий конспект програм для самостійної колективної роботи в гуртках для перепідготовки шкільних робітників) / О. Музиченко // Рад. освіта. – 1924. – №5/6. – С. 70.

⁴⁵³ Музиченко О. Ф. Сучасні педагогічні течії в Західній Європі і Америці / О. Ф. Музиченко. – К., 1919. – С. 10.

Матеріал для драматизації укладають відповідно до віку, розвитку, інтересів дитини і взаємозв'язку з навколишнім життям дитини і школи⁴⁵⁴.

Деталізація, обґрунтовував учений, – це вид естетичного виховання, що розвиває здатність дитини сприймати явища в усіх проявах і деталях. Цей прийом передбачав відтворення дитиною подробиць літературного твору, іноді із заздальгидь пропущеною вчителем деталлю. Майстерність учителя полягає в тому, щоб навчити дитину звертати увагу на сутність окремих явищ, які вивчали на уроці й у позаурочний час, і, таким чином, пізнати коло уявлень своїх вихованців. «Я часто впевнювався, якими талановитими, тонкими є діти, як ми їх недооцінюємо. У сукупності вони завжди вище свого вчителя», – писав педагог⁴⁵⁵.

Декламація та художня розповідь є засобами художнього виховання і формами дитячої творчості. О. Музиченко визначав метою означених прийомів роботи вчителя розвиток образної уяви й емоційної сфери дитини. Коли розповідь зацікавлює і збуджує маленьку дитину, вона робить її внутрішньо активною; активність переживань проявляється в миміці, жестах, репліках, часто переходячи в активну діяльність – драматизацію. У більш дорослих дітей активність не проявляється так безпосередньо, але розповідь є стимулом до подальшого переживання.

Важливою складовою розповіді дитини є її виразність, а дитина, яка приходить до школи, соромиться вчителя та товаришів, боячись сказати щось не так⁴⁵⁶. То ж «дитяча творчість ставить перед учителем завдання крок за кроком запалити у дитини той потяг до творчості у житті, до його влаштування, що буде найціннішим результатом усієї педагогічної праці», – писав педагог про визначальну сутність педагогічної майстерності⁴⁵⁷.

Серед форм навчальної діяльності, що увиразнюють розуміння змісту навчального матеріалу, важливе місце займає гра. О. Музиченко вбачав в ігровій методиці цінний засіб згуртування учнівського колективу, а від учителя, який мав організувати ігри, вчений вимагав уміння донести до кожної дитини сутність і значення гри, роль навичок переконування і навіювання як необхідних складових педагогічної майстерності.

Виявом і показником педагогічної майстерності учителя О. Музиченко вважав уміння навчити дітей «швидко перечитувати багато матеріалу, затримуючись лише на важливому для них, так і навпаки – вмінні читати повільно, слідкуючи за кожною новою думкою, за кожним словом»⁴⁵⁸. Учитель-майстер виховує: 1) любов до книги, потребу читати корисний художній твір; 2) формує вміння шукати потрібну книгу й

⁴⁵⁴ Музиченко А. Ф. Чтение и культура слова в современной школе / А. Ф. Музыченко. – М., 1930. – С. 41.

⁴⁵⁵ Там само. – С. 40.

⁴⁵⁶ Музиченко О. Як по-новому проводити педагогічну роботу в трудових школах з дітьми : (короткий конспект програм для самостійної колективної роботи в гуртках для перепідготовки шкільних робітників) / О. Музиченко // Рад. освіта. – 1924. – №5/6. – С. 38.

⁴⁵⁷ Там само. – С. 24-73.

⁴⁵⁸ Музиченко А. Ф. На пути к демократизации школы / А. Ф. Музыченко // Русская школа. – 1907. – №5. – С. 21.

необхідне в ній (учитель пропонує читати окремі сторінки книги і відповідати на запитання; учитель добирає певний матеріал, але не пропонує запитань до нього; учитель пропонує запитання, але не вказує сторінки книги, де можна знайти відповідь; учитель навіть пропонує книги, але не пропонує відповідно ні запитань, ні сторінок; учитель навіть не пропонує такої книги, учні самостійно знаходять її у бібліотеці; учні самостійно відшукують матеріал у бібліотеках, використовуючи каталоги); 3) розвиває уміння аналізувати і коментувати прочитане; 4) виробляє уміння узагальнювати літературні явища тощо⁴⁵⁹.

Уважаючи мовлення вчителя показником його педагогічної культури, Олександр Федорович розробив цикл лекцій про мовленнєву діяльність учителя трудової школі. Одним із перших у вітчизняній радянській педагогіці учений визначав сутність професійно-педагогічного спілкування як діалог між учителем та учнями, педагогічний акт, довершену педагогічну дію, форму педагогічного процесу. Спілкування з учнями є «життєвим нервом усього навчання й найкращою школою для вчителя», – підкреслював відомий освітянин. «Вчити – значить учитися. Хто це збагнув, той зазнає багатьох радісних моментів єднання з учнями, а для кого ці слова пустослівні – уроки будуть лише нудним обов'язком»⁴⁶⁰.

Визначаючи педагогічну цінність слова вчителя в новій школі, український педагог схарактеризував такі його переваги:

1. Пластичність.

2. Цінність словесних подразників, що спрямовують педагогічний процес. Будь-яке педагогічне мовлення мають супроводжувати такі компоненти: інтонація, міміка, жестикуляція, демонстрація якихось явищ, речей, які підвищують силу словесних подразників, роблячи їх динамічними, барвистими й сугестивними.

3. Технічна гнучкість. О. Музиченко вважав: мовлення вчителя на уроці повинно бути зорієнтованим на формування емоційно-ціннісного ставлення учнів до знань. Для того, щоб регулювати педагогічний процес, насамперед важливо вивчити дитячі реакції на запропоновані вчителем стимули під час розмови. Це дозволить зануритися в коло дитячих уявлень, психофізіологічні особливості кожного учня. Старанно вивчаючи дитячий словник, педагог зрозуміє психологічний, логічний та соціальний бік кожного слова і вміло використає його в навчально-виховному процесі, що допоможе вчителю налагодити взаємодію зі своїми вихованцями на засадах взаєморозуміння та співробітництва й дасть можливість «знаходити рівноцінну лінію у взаєминах учня як учасника навчально-виховного процесу та педагога, як його організатора і за допомогою цієї лінії визначити межі втручання»⁴⁶¹.

⁴⁵⁹ Музиченко А. Ф. Чтение и культура слова в современной школе / А. Ф. Музиченко. – М., 1930. – С. 20.

⁴⁶⁰ Музиченко О. Ф. Планування з дітьми / О. Ф. Музиченко // Бюлетень Київської Окринспектури. – 1927. – № 5. – С. 10.

⁴⁶¹ Державний архів м. Києва. – Ф. 78. – Оп. 4. – Спр. 7. – Арк. 5.

Звернемо увагу на методику так званої «колективної розмови» О. Музиченка. Сутність цієї методики полягала в наступному: 1) для успіху колективної розмови необхідно створити спільність настроїв та єдність спрямувань; 2) ставити завдання у формі, що психологічно близька для дітей, а кожна можливість самостійно діяти вироблятиме в дітях сталі збудження – найактивнішу доміную поведінку дитини; 3) стимулювати зацікавленість учнів, використовуючи життєві ситуації, жарти, репліки; 4) у керуванні розмовою важливу роль відводити педагогічному такту, що визначає техніку регулювання ставлення вчителя до колективу учнів (що техніку О. Музиченко вдало поєднував через такі вимоги: запитати відразу увесь клас, збуджуючи діяльність усіх учнів; запитуючи, не розчленовувати слова, що складають одне розуміння (наприклад, «Чому кам'яне вугілля називають «чорне золото»? (правильно), «Твій батько чому не брав участі у виборах? (неправильно); дати учням 2–3 секунди для того, щоб подумати; для відповіді на запитання викликати тільки одного учня; жоден учень не повинен знати, коли його запитують; слабким учням під час розмови треба приділяти більше часу та уваги, «торсаючи» їх, для того, щоб учні слухали вчителя, не повторювати запитання, якщо в цьому немає потреби; якщо діти не можуть відповісти на запропоновані запитання, треба знаходити причину цього явища тощо⁴⁶².

Обгрунтовуючи методику колективної розмови, О. Музиченко використовував класифікацію питань, розроблену українським педагогом В. Павловським у праці «Методика і техніка розмови в трудовій школі»: 1) питання, що спонукають міркувати в певному напрямі (в широкому розумінні слова кожне питання вже навіє) – найбільш цінна група питань; 2) питання, що підказують як напрям, так і зміст відповіді – малоцінна, зайва група питань; 3) питання, що підказують, спантеличують, викликають у дітей сумніви щодо певного судження – провокаційна група питань⁴⁶³.

Таким чином, О. Музиченко орієнтував учителів на майстерне володіння технікою постановки запитань у процесі педагогічної взаємодії з учнями, скеровуючи кожного педагога на ґрунтовне розуміння рівнів пізнавальної активності вихованців – репродуктивний, проблемно-пошуковий і творчий.

Розглядаючи різнопланову проблематику розвитку педагогічної майстерності вчителя, Олександр Федорович оперував цілою низкою понять, що виражали сутність діяльності, систему педагогічних і професійних цінностей учителя-практика. Серед провідних особистісних якостей вчителя-майстра О. Музиченко виділяв: любов до дітей, доброту, гуманність, педагогічний такт, учительський хист. Називав майбутню українську школу «будинком радості», а працю вчителя пропонував

⁴⁶² Музиченко А. Ф. Чтение и культура слова в современной школе / А. Ф. Музиченко. – М., 1930. – Арк. 7–8 зв.

⁴⁶³ Павловський В. Т. Методика і техніка розмови в трудовій школі / В. Т. Павловський. – Х.: Держвидав України, 1929. – С. 50–51.

оцінювати «за кількістю щастя, що «розсіює» він у своєму класі»⁴⁶⁴. Учителеві важливо засвоїти мудре та дороге цінне правило – вміння розподіляти час. Боячись утратити час, багато педагогів не допускають у класі жарту, сміху, забувають, що саме інтенсивна робота на уроці народжує здоровий сміх, що саме «жарт – хвилинка, а заряджає на годину»⁴⁶⁵.

Кожну дитину О. Музиченко вважав талановитою, підкреслюючи, що прагнення до творчості є її психологічною характеристикою. Учений у цьому відношенні цілком підтримував П. Блонського, котрий писав: «Кожна дитина – творець будь-яких, у тому числі й естетичних цінностей: будуючи, вона виявляє свою архітектурну творчість; ліплячи та малюючи, вона – скульптор і художник; тягнеться до пісні, танцю та драматизації – актор; вона може бути «оповідач» в одинадцять років і «поет-лірик» у п'ятнадцять. Якщо у житті ми можемо творити, чому ми, дорослі люди, так відчужені від краси та мистецтва? Чи немає тут вини старої школи?»⁴⁶⁶.

Отже, О. Музиченко визначав педагогічну майстерність учителя як комплекс необхідних властивостей особистості для досягнення мети професійної діяльності: виразний гармонійний світогляд; наявність досконалих професійних та особистісних якостей; високий рівень загальної і педагогічної культури. Характерними ознаками високого рівня педагогічної майстерності вчителя української трудової школи вважав уміння впливати на психофізичний апарат учня за допомогою предметів художнього спрямування з метою розвитку творчого почуття дитини, внутрішньої свободи до вільної дії.

Погляди О. Музиченка на сутність і специфіку педагогічної майстерності є актуальними й дотепер. Так, академік І. Зязюн підкреслює, що складна й об'ємна піраміда навчання і виховання вибудовується на стосунках між учителем та учнями, що передбачають проникнення педагога в душевний світ учня. Робота педагога – завжди творчість і поза естетичним почуттям вона немислима. Розвиток почуттєвої сфери педагога та його учнів, формування їхнього естетичного досвіду – це найважливіший із складників його педагогічної майстерності⁴⁶⁷.

О. Музиченко в теорії і на практиці довів тезу про те, що відсутність спеціальної практичної підготовки, нівелювання розвитку комунікативних здібностей та вмінь знецінює професію вчителя, безпочуттєвлює його взаємодію з учнями, а відтак – майстерність і професіоналізм мають стати домінуючими складовими й визначати провідну сутність будь-якого працівника педагогічної галузі.

⁴⁶⁴ Музиченко О. Ф. Сучасні педагогічні течії в Західній Європі і Америці / О. Ф. Музиченко. – К., 1919. – С. 10-11.

⁴⁶⁵ Там само. – С. 36.

⁴⁶⁶ Разумный В. А. У истоков эстетического воспитания / В. А. Разумный // Революция – искусство – дети: [материалы и документы: из истории эстет. воспитания в советской школе]: кн. для учителя. В 2-х ч. – М.: Просвещение, 1987. – Ч. 1. 1917 – 1923 / Сост. Н. П. Старосельцева. – С. 221.

⁴⁶⁷ Зязюн І. А. Педагогічна майстерність: підр. / [І. А. Зязюн, Л. В. Крамушенко, І. Ф. Кривонос та ін.]; за ред. І. А. Зязюна. – К.: СПД Богданова А. М., 2008. – С. 78-79.

2.5. Організація самостійної роботи студентів музично-педагогічних факультетів у процесі вивчення дисципліни «Гармонія»

Методика організації самостійної роботи за кредитно-модульною технологією передбачає переорієнтацію із лекційно-інформативної на індивідуально-диференційовану, особистісно орієнтовану форму та на організацію самоосвіти студента. Основне завдання навчального процесу у вищому навчальному закладі – навчити студентів працювати і поповнювати свої знання самостійно. Самостійна робота є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять.

Завдання самостійної роботи у вищому навчальному закладі – навчити студентів творчо і самостійно працювати, планувати особисту стратегію навчання, раціонально організувати власний час, працювати з комп'ютером, опрацьовувати літературні джерела.

Зміст самостійної роботи визначається в навчальній програмі кожної дисципліни з орієнтацією на вимоги освітньо-кваліфікаційної характеристики майбутнього фахівця. Самостійна робота дозволяє студентам ефективно відпрацьовувати професійні вміння та навички. Така робота повинна бути індивідуальною з урахуванням рівня творчих можливостей студентів, їх навчальних здобутків, інтересів, потреб, навчальної активності тощо.

Виконуючи самостійну роботу за модулем, студентам спочатку необхідно детально розібратися з дидактичною основою навчального матеріалу: визначити цілі, завдання, розібратися з основними формулюваннями, термінами та поняттями. Після цього потрібно опанувати методичну складову досягнення цілей навчання. Студенти самостійно обирають відповідні методи і поопераційно досягають відповідного рівня сформованості творчого досвіду. На цьому шляху вони індивідуально виконують функцію самоконтролю, а в підсумку тестують свої знання, вміння та навички перед викладачем, отримуючи відповідний рейтинг за бальною оцінкою.

Навчальний матеріал, передбачений для самостійного опрацювання студентом, підлягає підсумковому контролю нарівні з матеріалом, який опрацьовується під час навчальних занять.

Самостійна робота студентів передбачає: опрацювання окремих тем теоретичного курсу «Гармонія»; підготовку до практичних занять; підготовку до різних форм контролю.

У процесі підготовки майбутніх педагогів-музикантів в сучасних музично-педагогічних вищих навчальних закладах важливе місце відводиться дисципліні «Гармонія». До проблеми організації самостійної